

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

ZAVRŠNI RAD

**HRVATSKA USMENOKNJIŽEVNA BAŠTINA U ETNOLOŠKOM
KONTEKSTU U USKOPALJSKOM KRAJU**

KATARINA BATINIĆ

SPLIT, 2017.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Hrvatska usmena književnost

**HRVATSKA USMENOKNJIŽEVNA BAŠTINA U ETNOLOŠKOM
KONTEKSTU U USKOPALJSKOM KRAJU**

**Studentica
Katarina Batinić**

**Mentor:
prof. dr. sc. Marko Dragić**

Split, 2017. godine

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Usmene lirske pjesme.....	6
2. 1. Balade	7
2. 2. Šaljive pjesme.....	10
3. Vjerska usmena lirika.....	17
4. Usmene epske pjesme	21
5. Zagonetke	28
6. Legende i predaje	30
6. 1. Demonološke predaje	30
6. 2. Legende o hajducima te legende o Ajvazu	30
6. 3. Pričanja iz života	31
7. Od sijela do svadbe	34
8. Crkveno pučka baština	36
8. 1. Božićni običaji.....	36
8. 2. Sveto trodnevlje.....	39
8. 3. Misa na groblju	40
8. 4. Sveti Petar i Pavao.....	40
9. Suživot dviju kultura	41
10. Narodna nošnja.....	42
10. 1. Ženska narodna nošnja	43
10. 2. Muška narodna nošnja	43
11. Lokaliteti	44
11. 1. Stećci	44
11. 2. Srednjovjekovne građevine	45
11. 3. Zelene površine.....	46
11. 4. Rudnik iz doba Rimljana	46
12. Nekadašnja zabava	46
12. 1. Bosanski sokolari.....	47
13. Pokladni običaji.....	48
14. Zaključak.....	49
Izvori.....	49
Popis kazivača	49
Literatura	50

Sažetak	52
Summary	52

1. Uvod

Uskoplje je općina smještena u županiji Središnja Bosna u Bosni i Hercegovini. Grad je smješten uz tok rijeke Vrbas u Skopaljskoj dolini, a okružen je planinama Vranicom i Radušom. Područje Uskoplja naseljeno je od najstarijih vremena, tragovi naseljenosti pronađeni su iz bakrenog doba. Ritmična izmjena vlasti i represija ostavile su bolan trag stradanja na gradu, ali su ga zato opečatile multietničkom baštinom, koja je danas, nažalost, nedovoljno istražena. Ova činjenica navela me da istražim zavičaj u kojem je odrastao moj otac. Ovaj rad okupit će sve relevantne informacije na temelju već postojećih spisa i na temelju informacija dobivenih od domaćih ljudi, i to prilikom obilaženja uskopaljskog kraja.

Svršetkom turske represije te dolaskom nove, austro-mađarske uprave u Bosnu i Hercegovinu, otvoreni su novi prostori za prosvjetni i kulturni razvoj. Opustošena i izmučena zemlja trebala je uložiti mnogo truda kako bi obnovila svoje prostore, s obzirom na muke koje je trpjela oko četiristo godina. Ovaj zadatak predvodili su domaći svećenici te učitelji. Pozivali su narod na prikupljanje kulturološkog blaga i zapošljavali se u kulturološkim djelatnostima. Nerijetko su se bavili i književnošću. Na taj su način svećenici i učitelji sakupljajući i zapisujući narodno blago u prijelomnom razdoblju imali glavnu ulogu pri obnovi od represije. Josip Mlakić (2005:85) navodi kao glavni problem nedostatak kulturnih infrastruktura. Pema njegovom mišljenju, očuvanje tradicije ovisi o kulturnim udrugama diljem cijele Bosne i Hercegovine.

Nadalje, važnu ulogu u kulturnom i društvenom napretku ima crkva. Ime Uskoplje prvi put spominje se u Ljetopisu popa Dukljanina kao mjesto na kojem je vođena jedna žestoka bitka. Rijetko je ime grada spominjano van konteksta ratova i nedaća, i to do dana današnjeg. Prvi pravi istraživači Uskoplja bili su franjevci. Franjevci su, služeći pastorizaciji katoličkog puka, prikupljali razne podatke. Nažalost, većina spisa je izgubljena, posebice nakon srpske agresije tisuću devet stotina devedeset druge godine. Ovdje se nameće važnost usmene književnosti koja je vjerni zaštitnik duge povijesti općine Uskoplje.

Takva činjenica, čini se, dokaziva definiciju kako je usmena književnost, navodi Josip Kekez (1993:175), „najstariji i najdugotrajniji oblik umjetničkoga stvaranja jezičnim medijem.“ Nadalje, smatra se kako je ona stara koliko i čovjek te zahvaljujući njoj danas znamo brojne informacije, kako o životu naših predaka, tako i o prapovijesnim vremenima.

Usmena književnost, kao umjetnina oblikovana u jeziku, predmet je izučavanja znanosti o književnosti. Izučavalo ju se i u okviru drugih disciplina, posebice etnologije, historiografije, sociologije, psihologije, muzikologije, lingvistike itd.¹ Upravo njezin način funkcioniranja u izvanknjiževnim okvirima neki smatraju njezinom posebnosću koja je razlikuje od pisane književnosti.²

Važan je i vidljiv znak uporabe jezičnog medija za posebne potrebe, a autori takvih književnih struktura stvaraju nešto što je potrebno i njima, ali i korisnicima tradicijske duševnosti. Oni koji oblikuju takve strukture po pravilu su stvaratelji tradicijske kulture.³

2. Usmene lirske pjesme

Usmene lirske pjesme dugo vremena dijelile su se na junačku i žensku poeziju. Takva podjela danas odgovara podjeli na epsku i lirsku poeziju. Lirska poezija fiksira refleksije bez pripovjedne deskripcije. Ona postoji otkad postoji ljudska svijest.⁴

Urezi i uresi

Kićenico moja prelijepa, od ureza i uresa,
bijeje niti pleti i upleti, pletenice.

Rukama svojim u tišini nježno,
vezi košulju bijelu, srebrom i zlatom.

Tokama brojnim, jačermu ukrasi,
okiti se križem, oko vrata, zlatnim.

Ljepota i bogatstvo boja tvojih,
neka ukras bude, mirisni, u kosi.

¹ Josip Kekez, *Usmena književnost*, 185

² Maja Bošković-Stulli, *Divna Zečević, Usmena i pučka književnost, Liber mladost*, Zagreb, 1978., str.8.

³ Stipe Botica, *Povijest hrvatske usmene književnosti, Školska knjiga*, Zagreb, 2013, str. 52.

⁴ Josip Kekez, *Usmena književnost*, 233

Od ureza i uresa, ljepotice moja,
baštinom svojom, blagom svojim se ponosi.

Ponosita, haljine tvoje, jutrom rosne,
zorom rujne, dugine boje krase.

Suncem obasjana, znojna lica,
žuto klasje, zlatna zrna, spremaš.

Umivena vodom sa izvora,
za vjenčanje nakit spremaj.

Prsten zlatni, ukosnice od srebra i zlata
tebi nosim, ljubljena, tebe prosim.

Prosim, vino rujno pijem,
pjevam, sviram, o uresu tebe snivam.

Uresnico moja, ureze ti ljubim
u srcu ih čuvam, dušom štitim.

Čuvam, štitim, ureze i urese tvoje,
radi djece moje, tvoje, uresnico prelijepa.

2. 1. Balade

Balade su nazivane prema provansalskom balar što znači plesati i prema keltskoj riječi balad koja znači usmena pjesma. U baladama su pretežito lirski ljubavni motivi. Raznovrstan je tematski svijet balada. Neke od njih pjevaju o povijesnom, o nasilnim prelascima na islam, smrti itd. Završetak je balada tragičan.⁵

⁵ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008., str. 108.

1. Divojka je pokraj gore stala,
Sva se gora od lišca zasjala.
Divojka je lišcu govorila:
„Da ja znadem, moje lišce bilo,
Da će tebe mlad vojno ljubiti,
Sve bih ruže po polju obrala,
Sve bih ruže u vodu metala
I tom bi se vodom umivala:
Kad drag ljubi, neka mu miriše!
Da ja znadem, moje bilo lišce,
Da će tebe star vojno ljubiti,
Sav bih pelin po gorici brala,
Pa bih njega u vodu metala
I tom bi se vodom umivala:
Kad star ljubi, neka mu je gorko!“⁶

2. Lip se Ivo k brdu šeće,
A za sobom đogu kreće:
Đogo li je, vila li je,
Ivo li je, sunce li je,
Sedlo li je, srebro li je,
Uzda li je, zvizda li je?
„Hajde, kćeri, u đil-bašću,
Pa nakiti kitu cvića,
A najviše sandul-kasa,
Sad će Ivo dokasati:
Ivi će se uzdahnuti,
Uzdah će se Bogu čuti,

⁶ Stipe Botica, Hrvatska usmenoknjiževna čitanka, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 61.

Bogu će se sažaliti,
Vas će dvoje sastaviti.“⁷

Sljedeće pjesme izrecitirala mi je Kata Batinić, djevojačkog prezimena Šekerija, rođena u Volarima, 1939.

„1. Što li se je more zamutilo,
Ili pašić poji ata,
Ili carević vojsku vodi?
Niti pašić ata poji,
Niti carević vojsku vodi,
Već plivaju dvi moravke
Dvi moravke, obe seke.
Starija je priplivala,
A mlađa je potonula.
Mlađa seka govorila:
„Ne kazujte majci mojoj,
Da sam mlada potonula,
Već da sam se ja udala;
Sitni pisak svati moji,
A rakov diverovi.“

2. Sunce jarko za goru se kloni

Bona Munta materi govori:

⁷Usmene lirske pjesme, prir. Stipe Botica, Matica Hrvatska, Zagreb 1996., str. 127.,128.

„Mila, majko, podigni me
Malko,
Da ja vidim, di je sunce
Žarko.“
To izusti, pa dušicu pusti.
Gluho doba, niko se ne čuje
Set Muntina mati jadikuje:
„Moja Munto, zar svijet
Promjeni
Petero sam pred tobom rodila,
Ti si majkin kućni temelj bila
Sve petero u grob sahranila,
I tebe ću šestu sahraniti.
Sabah – zora – osvanula
Onda mati Muntu opremala
Viš glave joj ružu usadila
Cvati, ružo, nemoj opadati
Rad spomena svog dilbera Huse
Rad rahmetli Sefušine Munte.“⁸

2. 2. Šaljive pjesme

⁸ Kata Batinić, Volari, 1939.

Šaljive su se pjesme najčešće izvodile na sijelima (prelima) i u svatovima. Karakterizira ih humor i ironija. Tematski su raznovrsne.⁹ Šaljive pjesme recitirala mi je Ivka Koparan, djevojačkog prezimena Batinić, rođena u Vilić Polju, 1945.

„1. Na dvoje se sunce razdvojilo

Preko gore u Nikine dvore.

U tom dvoru nigdje nikog nema,

Samo Niko na jastuku spava;

Viš` njega Mara na prstima šeće,

Pa mu mlada tiho šaputala:

„Ustan` srce, granulo je sunce,

Umij mi se i obuci mi se,

Pa ti hajde u novu čaršiju,

Donesi mi svakakvih ponuda:

Šećer s mora, smokve iz Mostara,

Limunova i žutih naranča,

A i onih tuna ljutkastijeh.“¹⁰

2. „Ićindija uči, haber stiže,

Uduši se skoro Mujo Čelebija

Na Vrbasu, dogu kupajući

Vikala ga braća i družina:

Drž se mujo, drž se za

⁹ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008., str. 126.

¹⁰Usmene lirske pjesme, prir. Stipe Botica, Matica Hrvatska, Zagreb 1996., str. 139.

Rakite

Brig se ruši, rakita se lomi.

Vrbas ga je na kraju spasio

Družina ga oživila

pa mu džepe prekopala

U džepovima niđe ništa nema,

Nego jagluk, što je Fata vezla

Jagluk dala, pa mu se udala.

3. O Fato, što me hvališ,

Što mi vrata ne otvoriš?

Ja bih tebi otvorila,

Kad bi nana dozvolila.

Iznad kuće voda teče,

Dođi, dragi, drugu večē.

Šetala se ljepotica Fata

Uz čaršiju, niz čaršiju sama,

Ona traži Muju Bazerđana.

U svaki je dućan zavirila,

Nađe Muju u trećem dućanu,

Na Muju se mlada nasmijala.

Pa govori Bazarđanu Muji:

„Izmjeri mi litru zlata, Mujo,“

„Ne mjeri se zlato u subotu

Već ti dođi u novu neđelju,

pa ti uzmi što je tebi drago.“

A kad treće jutro osvanulo,

progovara Bazerđane Mujo:

„Ajde Fato, karaće te majka!“

„Neću, Mujo, nagrđena lica,

Ti si meni nagrđio lice.“

4. Ječam žele skopaljke djevojke,

Ječam žele, ječmu govorele:

Mi te žele, al te ne pojele.

Svatovski te konji pozobali

Ili moji, ili brata moga,

Prije moji, nego brata moga.

Oj, Vrbasu, tiha vodo, hladna,

Prevezi me tamo i ovamo,

Tamo mi je selo omiljelo,

I u selu Mujo mene traži.

Isko bi me, al me ne da majka,

Ukro bi me, al me čuva straža

Mala, straža – hiljadu vojnika.

Bog će dati, straže će zaspati,

Preskočiće vrata i soldata

Pa će ukrast zlato materino.

5. Ja se najmih u amidže, u daidže.

Rekoše me oženiti.
Što rekoše porekoše,
Na zlu konju, na samaru,
Na zloj uzdi, na jularu
Kad od prvih, prebih uho,
Kad u treće, prebih pleće,
U četvrtom kolo igra,
U tom kolu lijepa djevojka,
Aršin duga, a do dva široka,
u njoj ima sekser oka.
Ja je bacim na svog konja,
Ne može je ni konj nosit.
Salih kola od olova
Pa upregoh stotinu volova
Svi volovi pokrepaše
A djevojke ne dovukoše.
Brinula se moja mati,
Ko će njojzi ručak dati,
Zakoljite dva bivola
I dvije krave bivolice,
Pa ću njojzi ručak dati.“

6. U desetoj bašći

Moje cvijeće rasti.

Anka, banka,

Cija, bija, ban.
Ja potjerah pačice
Dotjerah ih do mora
Ja se popeh na višnju
Sve su patke popadale
Sve im glave otpadale.
Žalila ih gospođica.
Đe su moji pačići
Ko će meni jaja sniti
I pekmezom politi
I pred mene doniti.

7. U Vakufu bješe kula od tri tavana,
I u kuli lijepa Mina Alajbegova,
Njoj dolazi mlado momče svake jacije,
Donosi joj ogledalo su tri jazije.
Šta će meni ogledalo su tri jazije,
Kad sam bijela i rumena bez ogledala.

8. Mene majka poslala
Jadnu, mladu ovcama
Pa me gleda sa visine
Da ne stojim s kime.
Ja stojim, postojim,
Ja se mame ne bojim

I ona je bila mlada

Kao i ja sada.

9. Čečukajte moje vlačilje,

Zaklat ću vam koku šarku

Koja ne nosi

I pivčića koji ne pjeva.

10. Cura Jela mela

Po belaju slomila mećaju.

Ja sam dragi izvadila maslo

Pa namaži ako nije kasno.

11. Moj dragi sašo iz planine

Donio mi granu borovine.

Sadi dragi borove i jele

Ja ću ruže crvene i bijele.

12. Umrta bi al se bojim groba

Poslala sam dragana da proba.

Svekrvice ako sam ti mala

Traži veću, ja ti sina neću.

Svekrvice našla sam ti zgodu,

Gurnut ću te s ćuprije u vodu.

Kupila sam svekrvi bombona,
Sve od stakla, ne bi li je smakla.“¹¹

3. Vjerska usmena lirika

Vjersku usmenu liriku čine: molitvene pjesme, prenja, versificirane legende. Hrvatska vjerska usmena lirika može se pratiti od XIII. st. do naših dana. Te pjesme svjedoče o dubokoj religioznosti hrvatskoga katoličkog puka koji je sačuvao svoju vjeru i običaje.¹² Vjersku liriku recitirala mi je Kata Batinić.

„Od crkve do groba
Blagoslovljen Gospodin, Bog Izraelov,
što pohodi i otkupi narod svoj;
podiže nam snagu spasenja
u domu Davidu, sluge svojega,
kao što obeća na usta
svetih proroka svojih odvijeka,
spasiti nas od neprijatelja naših.
Iskazati dobrotu ocima našim,
i sjetili se saveza svetoga svojega,
zakletve kojom se zakle Abrahamu ocu našem:
Da će nam dati,
te mu, izbavljeni iz ruku neprijatelja,
služimo bez straha
u svetosti i pravednosti pred njim
u sve dane svoje.
A ti, dijete, prorok ćeš se Svevišnjega zvati,

¹¹ Ivka Batinić, Vilić Polje, 1945.

¹²Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008., str. 128.

jer ćeš ići pred Gospodinom
da mu pripraviš putove,
da pružiš spoznaju spasenja narodu njegovu
po otpuštenju grijeha njihova,
darom premilosrdnog srca Boga našega
po kojem će nas pohoditi Mlado Sunce s visine,
da obasja one što sjede u tmini i sjeni smrtnoj,
da upravi noge naše na put mira.

Pjesma o svetoj Luciji

Di je sinoć zalazilo sunce,
ondje sjedi sirotica Luce.
Luca veze vezenu maramu,
u marami svila je visila.
Ona drži svog Deana sina
pa ovako njemu govorila:
„O, Deane, drago dijete moje,
da je tebi dvanest godina dana,
što su tebi tri godine dana,
otišo bi caru,
odnio bi caru carevinu,
odnio bi banu banovinu,
drago dite, svoju očevinu.“
Misli jadna da niko ne čuje,
a slušale je dvje careve sluge.
One trču caru gospodaru:
„O, naš care, mili gospodare,
da ti znadeš što mi sluge znamo,
hitre bi nam konje osedlao.
Gdje je sinoć zalazilo sunce,
ondje sjedi sirotica Luce.
Luca veze vezenu maramu,
u marami svila je visila.

Ona drži svog Deana sina
pa ovako njemu govorila:
„O, Deane, drago dijete moje,
da je tebi dvanest godina dana,
što su tebi tri godine dana,
otišo bi caru,
odnio bi caru carevinu,
odnio bi banu banovinu,
drago dijete, svoju očevinu.“
Car poslaše slugu svoje
da bace Deana u tamnicu,
nek tamuje devet godina dana.
Kad je prošlo devet godina dana,
dođe caru sirotica Luca.
Preklinje ona cara gospodara:
„O, moj care, mili gospodaru,
oš mi dati ključke od tamnice
da pokupim kosti Deanove?“
Car joj je se na to smilovao
pa joj dade od tamnice ključke.
Kad otvore tamenu tamnicu,
za stolom sjedi momče mlado
i on piše knjigu šarovitu.
Poče plakat sirotica Luca:
„O, Deane drago dijete moje,
ko mi te je kruhom naranio,
ko mi te je mlijekom zadojio,
ko mi te je knjizi naučio?“
Odgovara Dean, momče mlado:
„Isus me je kruhom nahranio,
Djevica me mlijekom zadojila
i Isuse me je pisat naučio.“
Doletiše iz nebesa glave,
odnesoš Luciju i Deana

i otad posta sveta Lucija.

Čuj nas, majko

Čuj nas, Majko, nado naša,
k tebi vapimo mi svi!
Svak ti srce sad iznaša,
srce opuno ljubavi.

Primi, primi mila Majko, naša srdašca.
To je sve što mogu dati tvoja dječica.

Iz nebeskih sjajnih dvora
pogledaj nas, Majko, sad,
samo jedan pogled zgora
baci, Majko, na naš jad.

Primi, primi mila Majko, naša srdašca.
To je sve što mogu dati tvoja dječica.

Sretan onaj koj' te hoće
svojom zvati majčicom,
jer od svake ti ćeš zloće
zaštitom ga branit svom.

Primi, primi mila Majko, naša srdašca.
To je sve što mogu dati tvoja dječica.

Brani i nas, Majko zlata,
budi nama u pomoć,
a najvećima onog sata,
kad nam je s tog svijeta poč.

Primi, primi mila Majko, naša srdašca.
To je sve što mogu dati tvoja dječica.“¹³

4. Usmene epske pjesme

Kao i usmene lirske pjesme, usmene epske pjesme drevnog su podrijetla. Za razliku od lirske, epska pjesma sadrži fabulu i likove. Njezina važna osobina jest epska objektivnost. Često je radnja isprekidana digresijama, sporednim scenama i likovima, što sve skupa pridonosi epskoj opširnosti.

Legenda o Kraljeviću Marku, čiji je brat podigao zlatni križ u Knežini da mu se otkupe grijesi je jedna od poznatijih. U vrijeme polumjeseca taj je križ odnesen, grad zapaljen i razgrađen te je njegov kamen iskorišten za gradnju džamije. Potom se hodži u snu javio Bog i rekao da pronade lance sa zvona samostana koji je razrušen i tada će prestati tuče koje su uništavale posjede seljaka. Dva se svijeta, dvije vjere tako čas udaljavaju, a čas približavaju.

Oranje Marka Kraljevića

Sinoć Marko večerao s majkom,
I s Jelicom vjenčanom ljubovcom,
I s Angjušom rogjenom sestricom,
A kad Marko bio večerao
Njemu majka riječ progovara:
„O moj sine kraljeviću Marko!
Što ti trpjeh, već trpjet ne mogu

¹³ Kata Batinić, Volari, 1939.

Od prikora našjih susjedica
Da me Marko lupeštinom raniš.
A tako ti vjere i zakona,
Ti batali Šarca konja tvoga
I batali svijetlo oružje,
A prihvati dva para volova
I prihvati ralo od oranja,
Pa ti hajde ispod Romanije,
Gdjeno ti je tvoja babovina,
Pa uzori polja širokoga
I posiji bjelicu šenicu;
Da bi nama Bog i sreća dala,
Da bi, sinko, nama urodila,
Čime bi se stara preranila!“
Kada Marko razumio majku,
Ode Marko sanak boraviti.
Kad ujutru saba zora bila,
Rano ti je podranio Marko,
On batali Šarca od megdana
I on spremi svijetlo oružje,
A prihvati torbu strunjavicu,
U nju stavlja mesa debeloga
I bijela kruha šeničnoga,
Stavlja u nju vina i rakije,

Baci torbu na pleći junaške.
Evo Marka niz tančicu kulu;
Dokle spane u rosne livade,
Pa išćera dva para volova
I prihvati ralo od oranja,
Ode zdravo iz Prilipa svoga;
Kud god igje, Romaniji sigje.
A da vidiš deli-Kraljevića!
On ne ore polja širokoga
Nego ore drumom i planinom;
Vazda Marko o gjavolu radi.
A već se je podne premaknulo
Kad se Marku bilo dodijalo
Orajuću drumom i planinom,
Pa iz rala ispušti volove,
Bači ralom niz drugu planinu
A on sjede na studenu stjenu
I potegne torbetinu svoju.
Na stijeni stade blagovati,
A sve gleda gorom Romanijom,
Sve pogleda tamo i ovamo,
Hoće li gdjegod koga ugledati.
Dok se njemu pogledati dalo,
Pogledati niz goru zelenu

I ugledat crnog Arapina,
Gjeno jaše hitru bedeviju
I on goni tri tovara blaga.
Kad se Arap bliže premaknuo,
On mi Marku Božju pomoć viče:
„Bog pomogo, golemi oraču!
Kaži meni, junak, po istini,
Er sam čuo, a ljudi mi kažu,
Da imade u ovoj planini,
Da imade teška lupežina,
Po imenu Kraljeviću Marko?
Ako bih te umoliti mogo,
Prati mene gorom Romanijom
Do širokog polja stanbolskoga,
Dobro ću te Arap darovati.“
Al mu reče Kraljeviću Marko:
„Ajde s mirom, crni Arapine!
Ne boj mi se lupežine Marka,
Odavna je poginuo Marko,
Turci su mu glavu otkinuli
I odnijeli, caru darovali!“
Opet njemu Arap progovara:
„Počuj mene, golemi oraču!
Jošte danas toga ne vjerujem

Da su Marka pogubili Turci,
Već me prati do polja stanbolskog,
Dobro tebe oću darovati!“
A kada ga razumio Marko,
Bači torbu na pleći junaške,
A prihvati drenovu toljagu,
Pa ga prati gorom Romanijom.
Zdravo su ti oni putovali,
Zdravo sagju u stanbolsko polje,
Pa govori Kraljeviću Marko:
„Dosta veće, crni Arapine!
Ja pratio do stanbolskog polja,
Dalje ti se ni maknuti neću;
Plati mene što sam te pratio.“
Al mu reče crni Arapine:
„A, ne ludi, golemi oraču!
Ja te nemam otkle darovati,
Careva se hazna ne otvora
Dok ne dođe caru na divane,
Pa ti hodi caru na divane:
Goće tebe care darovati.“
Kada ga je razumio Marko,
Srdno njemu Marko progovara:
„Plati mene, crni Arapine!

Ja se tamo ni maknuti neću.“

A da vidiš crnog Arapina

Gje na Marka načera kobilu,

Suje Marku i oca i majku,

Još poteže trostruku kangjiju,

Pa mi Marka po plećima tuče.

A da vidiš deli-Kraljevića

Gje prihvati drenovu toljagu,

Zamanuo, Arapa udrio,

Preko pleću njega udario,

Pade Arap na glavu u travu.

A da vidiš jadnog Arapina!

Prema Marku iskečio zube,

Misli Marko da se Arap smije,

Pa ga opet toljagom udrio,

Udari ga po glavi junaškoj,

Sve mu glavu bio prolomio,

A prihvati arapsku kobilu,

I njojzi se bači u ramena,

Zajmi Marko tri tovara blaga,

Goni Marko zdravo i veselo,

Goni Marko Prilipu bjelome.

Kad je došo pred bijelu kulu,

Pređa nj stara izlazila majka;

Konja prima, a za zdravlje pita
I ovako Marku progovara:
„Dobar došo, moj jedini sine!
Brzo ti si polja uzorao
I posijo bjelicu šenicu,
A još brže nami urodila,
Ter si našem dvorcu doćerao!“
Ali Marko majci progovara:
„Eto tebi, moja mila majko,
Eto tebi bjelice šenice
Da te ne kore tvoje susjedice
Da te Marko lupeštinom ranim.“
Kad to čula ostarjela majka,
Rastovari do tri konja vrana.
Kad je stara blago sagledala,
Ovako je bila besjedila:
„Mani se, Marko, vraga i oranja,
A prihvati što je za megdana!
Ja imadem blaga za starosti
Čijem ću se stara saraniti.“¹⁴

¹⁴Usmene epske pjesme I, prir. Davor Dukić, Matica Hrvatska, Zagreb 2004, str. 173., 174., 175., 176.

5. Zagonetke

Zagonetke se smatraju svjetskim kulturalnim i književnim fenomenom jer su ih poznavale najstarije kulture i nalazimo ih u svim narodima svijeta. Često su komponirane dvodijelno, na način da sadrže zagonetlaj i odgonetlaj. Njima se provjeravala intelektualna zrelost mladih u starija vremena.¹⁵

Gergešalo putem ide, na gergešalo psi zalajaše; gergešalo o bus, a psi svi stadoše (jež).

Ćućur, ćućur na moru, na drvenu javoru, što god ljudi stekoše, sve ćućuru donesoše (mlin i brašno).

Oroz pjeva po kamari, sve se ori po mahali (sjekira kad siječe drva).

Jedan prut sve polje ogradi (oputa na opanku).

Preleti žuna preko Duvna, gvozdena kljuna, drvena repa (kosa za košnju trave).

Pri brijegu dva uštipka (dva uha).

U kući ti novo, netesano (kokošje jaje).

Uteče mi ovo niz Dražev dol, nit ga mogu vratiti, nit glavom platiti (klupko i konac).

Na sred polja bumbulovo jaje (plast sijena).

Zelendukaduka, po potoku kuka, zelena mu kapa do ušiju klapa (zeleni lješnjak).

Dva brata, oba slijepa, kad napakostiše, oba se rastužiše (poderani opanci).

Kose ima, a glave nema (kukuruz u klipu).

Drven pas na otoku laje (prtljača za pranje haljina).

Sav u košaru uđe, samo rogovi ne mogaše (svrdlo).

Riče, buče, a vode ne pije (zvono).

U gorici, na jednoj nožici (gljiva).

Dug do neba, dug do zemlje, žena mu do koljena, djeca mu do košćice (dim i žeravica).

¹⁵ Josip Kekez, Usmena književnost, str. 230., 231.

Suk suče preko kuće, šije gaće, putovat će. (dim).

Dva se brata preko plotu pravdala (kotao i vatra).

Seka seku kroz plot doziva, daj mi svoj dok nadode moj (kvasac od kruha).

Sav svijet nagizda, a sebe ne može (igla).

Rodi gnjida medvida (kupusna glavica).

Stade huda i zvrka, nit su konji ni ždrebad, već mala šupljicađ (mosurovi).

Trista ide, trista jaše, jedna puče i svi stadoše (kad se pri tkanju žica prekine).

Raslo drvo rahovo, iz rahova bahovo, iz bahova nevjesta, iz nevjeste dite, iz diteta slatko (orah).

U jednom barilu i vino i rakija, a neće da se pomiješaju (bjelanjak i žumanjak).

Među konjima raslo, a među ženama igralo (sito).

Šarena kuca, po selu se vuca, gdje god klekne, pravo rekne (kantar).

Pet braće kuću grade, a u njoj ne misle stanovat (pleteće igle).

Crno, maleno, na putu mesa čeka (trn).

U našega Ilije trke-mrke dimije, gvozdene papuče, kad ide od tora, sve doziva Todora (zvono i ovce).

Pun do zelenih obojaka (lišće kupusa).

Arapčić, na glavi mu tabačić (čavao).

Sjedi vila pokraj vira, čeka sinove od bijelih bregova (kvočka i pilići).

Slama izgori, a pojata osta (lula).

Ko svoje makaze nikad ne oštri? (rak).

Ko suze roni kad sunce sija? (snijeg).

Četiri brata pod jednom glavom (stol).¹⁶

¹⁶ Milan Bešlić, Bugojno i okolina, Hrvatska uzdanica, Uskoplje 1999, str. 45.

6. Legende i predaje

Legende i predaje su prozno-pripovijedni tip u kojem prevladavaju elementi nadrealnoga i konkretna građa. One tumače uzroke kulturnim i povijesnim pojavama, a to uvjetuje plošno nizanje gradiva. Zbog kauzalnosti su etiološkog obilježja, a zbog tumačenja posljedice i cilja su eshatološkog obilježja.¹⁷

6. 1. Demonološke predaje

Eshatološke predaje ne mogu se svrstati u mitološke predaje jer su se eshatološka bića, po predaji, iz groba ustajala kako bi ukazala na zločin počinjen na njima. Demonološka bića su uvijek zla i razlikuju se od eshatoloških kao i od mitskih koja su uglavnom dobra i rijetko čine zlo.¹⁸

U uskopaljskom kraju narod vjeruje u vile, vještice i vukodlake. Za vilu kažu da je ljepotica, duge kose, te na nogama ima kopita. Narod kaže da nisu jednake ćudi, među njima se kriju ubojice koje bi nastrijelile čovjeka te one milosrdne. One se sastaju na brijegu i tamo pjevaju i igraju noću. Čim izađe zora, vile bježe. Ako čovjek naiđe na vilinsko kolo, može se razboljeti, ali i umrijeti. Vještice su također mlade žene koje noću šetaju od kuće do kuće te sisaju mlijeko iz grudi momaka. Vukodlaci su zapravo mrtvi ljudi. Mrtvac se povampiri ako ga preskoči mačka. Vukodlak noću zalazi u groblja te varira između čovječjeg i životinjskog lika. Kada zorom orozi zapjevaju, vampir bježi natrag u svoje tame.¹⁹

6. 2. Legende o hajducima te legende o Ajvazu

Legenda o hajduku Novaku govori o zapovjedniku hajdučkih četa o kojem se pjevalo na cijelom jugu. Narodna mašta dala mu je božanstvo poganskog vrhovnog božanstva Daboga. U nekim kontekstima priča se da je oženio vilu i s njom dobio sina, a ponekad se može zaključiti

¹⁷ Josip Kekez, *Usmena književnost*, 244

¹⁸ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet u Splitu, Split, 2008., str. 273

¹⁹ Milan Bešlić, *nav. dj.*, str. 50.

da su Novak i njegova žena zapravo personificirani mjesec i sunce. Najčešće je združen sa sinom Grujicom i bratom Radivojem. Kršćani su prikazani kao junaci koji nisu htjeli prihvatiti islam i ostavili su svoju dobru zemlju u nizinama da bi se povukli u planine. To invocira koncept junačkog siromaštva. Priroda je junakov stalni suborac, hajduk često izriče zahvalnost planini koja ga je štitila, a ako junak pogine, planine izražavaju tugu za njim. Ponekad naglašeno grad smatraju prijetećim prostorom kojeg su zaposjeli tuđinci.²⁰

Ajvatovica

U blizini Uskoplja nalazi se planina Ajvatovica, zavjetno mjesto za muslimane. Legenda veli da je tamo svojedobno živio Ajvaz Dedo. Kada je narod proživljavao strašne trenutke suše, Ajvaz Dedo molio je Boga da se raspukne velika stijena i da iz nje poteče voda. Bog mu je uslišao molitve i iz stijene je proključala voda. Na spomen tog događaja, u Ajvatovicu svake godine dolazi mnogo muslimana pa se tu klanjaju. U Pruscu se nalazi i turbe Ajvaz Dede. Nedaleko od njegova turbeta na brežuljku se nalaze turbe i džamija u čast velikog učenjaka Hasana efendije Pruščanina. Priča se da je Hasan postao kadija i završio školu u Carigradu. Svaki treći dan priređivao je sakupljanje pomoći za siromašne, a umjesto košulje, nosio je vazda debelo sukno.²¹

6. 3. Pričanja iz života

Marko Dragić (2008:273) predaje klasificira na povijesne, etiološke, eshatološke, mitske, demonske te na pričanja iz života. Pričanja iz života sastoje se od priča koje su mlađi čuli od starijih, dakle prenose se s koljena na koljeno i često imaju pouku. Nerijetko su šaljiva te služe da ostali uče na tuđim greškama.

²⁰ Ivo Žanić, *Prevarena povijest*, Durieux, 1998, str. 172.

²¹ Milan Bešlić, *nav. dj.*, str. 13.

Kako je siromah postao bogat

Živio je u starim vremenima jedan momak kojeg su zvali Alija. Alija je bio jako siromašan. Imao je staru i bolesnu majku i svoju tamburicu. Nije imao ni piti ni jesti pa mu je omrznuo život. Razmišljao je što će i dosjetio se. Izgovorio je da tisuću patnja otklanja jedna jedina smrt. Bolje mu je umrijeti, nego zauvijek patiti. Uze svoju tamburicu u ruke i pođe skočiti u rijeku. Kad je došao do vode, sjeo je na jednu ploču na obali da posljednji put zapjeva. Kada je ispjevao, ostavi tamburicu i pripremi se na skok. Najednom, ugleda zlatni dukat. Uzeo ga je u ruku i počeo razmišljati hoće li odmah skočiti ili će proživjeti još dva, tri dana s dukatom, kako mu je Bog naredio. Sjeti se stare izreke kako sto uzroka na smrt nagoni, a jedan od nje odvraća. Tako i dukat odvraća Aliju od samoubojstva. Uzme dukat, vrati se kući i kupi osnovne potrepštine. Nekoliko dana bio je zadovoljan, ali uskoro je opet skapavao od gladi i žeđi. Pođe opet na staro mjesto, a pred njim se ponovo nađe dukat. On se miran vrati kući. Godinu dana odlazio je sjediti na ploču i svirati tamburicu, a svaki put naišao bi na dukat. Jedan put sjedne na ploču, a ispod nje se prikaže stara baka noseći u ruci dukat. Obrati mu se i objasni da se vrati kući i pošalje majku isprositi ruku hadžijine kćeri, kćeri najbogatijeg trgovca u okolici. Baka nadoda da ako to ne učini da se više ne vraća i da slobodno može skočiti u vodu. Kada je to izgovorila, nestalo je, a ploča se sklopila kako je bila. Alija se vrati kući s dukatom i objasni majci situaciju. Ona mu nevoljko odvraća da ne sanja nemoguće te da sagleda realnost – oni nemaju što večerati ako ručaju, a hadžijina imanja prostiru se u nedogled. Alija joj potom zaprijeti samoubojstvom. Majka se prepadne i odluči ga poslušati. Kad je došla na hadžijina vrata, on ju vrati kući dajući joj komad kruha. Alija, shvativši da nije zaprosila kćerku, vrati majku opet na hadžijina vrata. On joj da novaca, ali ona zavapi da je došla isprositi ruku hadžijine kćeri. Hadžija joj odvraća da ako je njezin stin dostojan izgraditi kuću bolju od hadžijine u mjesec dana, pristaje na prosidbu. Kad je to čula Alijina majka, plačući se vrati kući. Potom Alija ode na staro mjesto gdje mu se ukaže baka. Povede ga sa sobom u zemlju i pokaže mu dukate složene na hrpama. Ponudi mu uzeti koliko god želi dukata za kuću i vjenčanje te zamoli da je pozove na vjenčanje, a ako to ne učini, baka će umrijeti. Za dvadeset dana izgradio je kuću koja je izgledala kao careva palača, a hadžija mu dade kćerku bez prigovora. Alija skupi svatove i u veselju zaboravi pozvati baku. Sutradan se sjeti i potrči k njoj. Začuo je kako ječi u bolovima i brzo se spustio k njoj. Baka mu zavapi da je nevjeran i da se ljudi znaju sjetiti jedni drugih samo kada im treba usluga. Kaže mu da se vrati za deset dana i skupi njezine kosti jer joj je suđeno umrijeti. Te kosti mora zasaditi u svom dvorištu. Alija tako i učini, a kroz tri dana

izraste od tih kostiju drveće od zlata. Svijet je bio radoznao od čega su ta drveća pa tako Alija dobije silan imetak kladeći se. Jedan trgovac, čijem je bratu Alija odnio cijeli imetak, odluči osvetiti brata te se obrati seoskoj babi da otkrije Alijinu tajnu. Ta baka uspije postati služavka Alijine žene na prijevaru. Jednog dana, priupita baka Alijinu ženu o tajni stabala. Kada joj je odgovorila da ne zna, baka ju je uvjerala da ju Alija ne voli, jer da je voli, sve bi joj najdublje tajne kazivao. Tu večer, Alijina žena mu dođe sva uplakana te joj on odluči kazati tajnu. Kada se stala kleti da nikome neće reći, on joj kaza da su drveća od kostiju jedne bake. Sutradan, služavka joj se dodvori i navede je da izda svog muža. Baka brže bolje otrči trgovcu, a ovaj navrati Aliji i pozove ga na okladu na čitavo imanje. Alija samouvjerenost pristade, ali uskoro zapadne u jad i čemer jer je ostao bez imanja. Pošalje ženu i djecu puncu, a on se zaputi po dukate kraj rijeke i otputuje u bijeli svijet. Nakon nekoliko godina postao je imućni trgovac i vratio se u zavičaj. Odmah se skupe trgovci, a među njima i onaj što mu je uzeo imetak. Ne prepoznavši Aliju, on postavi okladu o zlatnim drvećima. Alija pogodi i dobije nazad cijelo svoje imanje. Živio je dugo i sretno do kraja života.²²

Dosadan musafir

Prijatelj pozvao prijatelja da ga posjeti kući i da mu ostane nekoliko njih na musafirluku. Prijatelj mu se zahvaljivao, ali imao je jako puno posla i nije mogao doći. Ovaj ga nije puštao na miru te mu prijatelj popusti. Ovaj se udomaćio i ostao dugo na musafirluku. Domaćin nije znao što će te mu jednom prilikom u razgovoru kaže: „Tako mi tvog sutrašnjeg odlaska.“ Gost mu na to odgovori: „Tako mi mog ostanka do Jurjeva dana.“ Tako je ovaj ostao koliko god je htio.²³

Perušal

Jednog se petka sastalo nekoliko seljaka da se prituže kako im je velik desetinski paušal, ali oni iz nerazumijevanja rekoše perušal. Dođoše do referenta i počnu se žaliti na paušal, pogrešno izmjereno zemljište i krive zapise u zemljišniku. Referent njihove želje zapovijedi zapisati u knjigu žalbe. Seljake to nije zadovoljilo i nastave jadikovati kako im je skakavac pojeo sav urod. Svi se začude i odluče poslati glas vladi o tom čudu. Seoski glavar i vlasnici

²² Milan Bešlić, *nav. dj.*, str. 40.

²³ *Isto*, str. 44.

njiva dočekaše referenta i njegove zaposlenike. Tom zgodom našao se među svjetinom i učitelj. On je ležao umoran od puta i razgovarao sa seljacima. Zadrijemao je, ali se uskoro trgnuo kada ga je jedna baka udarila da ne spava jer će i njega pojesti skakavac.²⁴

Nevaljali desetar

Nevaljali desetar, jedan seljak, imao je običaj predavati punu torbu tužbi na ostale seljake. Jedno jutro došao je s posebnim naglaskom na jednog seljaka kojeg je smatrao neprijateljem. Inzistirao je da ga kazne, a referent je odgovarao da ne može kazniti čovjeka bez da zna je li zgriješio.²⁵

Hasan Kafija Pruščak

Za mjesto Prusac značajne su junačke priče o kadiji Hasanu Kafiju Pruščaku. Njegov pradjed Jakov, koji je na islam prešao u stotoj godini života, doselio se u selo Zib iz okolice Zadra. Jakovljevi sin Daut poginuo je u sedamdesetoj godini života boreći se za osmansku vojsku. Daut je imao sinove Turhana i Pavlicu. Pavlica je pomagao hrvatskom junaku Petru Kružiću osvojiti tursku utvrdu kod Solina. Turhan je bio Hasan Kafijev otac. Hasan Kafi školovao se u Carigradu kod poznatog arapskog alkemičara. Zahvljajući njemu, Prusac je postao vjersko i kulturno islamsko središte.²⁶

7. Od sijela do svadbe

Običaj svadbe odvija se na sljedeći način. Najprije momak sagleda djevojku, a kada je dobro upozna, šalje pouzdanu ženu iz susjedstva da je ispiti kod djevojčinih ukućana. Ako dobije povoljan odgovor, onda se mladoženjin otac i još dva, tri muškarca upute u nevjestinu kuću. Na prošnji svekar daruje mladu novcem. Tada se ugovori datum vjenčanja i ostavi se dovoljno vremena za pripremljanje ruha. Većinom se vjenčanje odvija nakon mjesec dana i više.

²⁴Isto, str. 64.

²⁵Isto, str. 66.

²⁶ Ante Škegro, Uskoplje, 1996, Hrvatska uzdanica, str. 95.

Na dan vjenčanja prvo dolaze konjanici, a potom ostatak uzvanika. Konjanik koji prvi dotrči, dobije na poklon košulju. U djevojčinoj kući se ruča, a potom se odlazi u crkvu. Običaj je bio da mladoženja dođe u crkvu drugim putem, odvojen od svatova, a iza vjenčanja ide sa svatovima svojoj kući. Djevojka je obično obučena u fino seosko odijelo, a lice i glavu pokrije bijelom koprenom. Poslije vjenčanja koprenu prebaci iza glave. Svatove prate cigani s bubnjevima i sviralama. Mlada pri ulazu u mladoženjinu kuću poljubi prag i kućnu čeljad. Kod kuće nastaje veselje i slavlje. Prigodom vjenčanja, predvečer dolaze seoski momci pod prozor mladoženje. Prvi u koloni viče po prozorom: „Što si ulovio, vuče?“ Posljednji odgovara: „Ulovio sam zeca!“ Potom prvi uzvikuje: „Što si meni ostavio?“ Posljednji opet odvrća: „Crijeva!“ Onda ga prvi udari, a domaćica iznosi kruha, pite, rakije i vina. Na prvi dan proljeća seoske žene hodaju po kućama i šibaju djecu mladim prutom, a majke ih darivaju orasima, lješnjacima itd.²⁷

Svoj doživljaj vjenčanja prepričala mi je Marija Trbara, rođena Slipac, 1939. godine u Voljicama. „Ja sam se dva puta udavala, pa sam iskusna sa silom. Silo se nazivalo i prelo. Konoplje su se sadile u zemlju. To ti je ono što se danas pravi droga od toga. To bi naraslo veliko i izabirale bi se izborne stabljike i one koje su ostajale sa sjemenom. Potom bi se počupale i složile u jedan naviljak ili kladnje. Onda bi se one pokiselile u vodu i potisnule kamenjima dok se ne usmrde u vodi. Nakon tri tjedna bi se izvadile, oprale i razgrnule na sunce. Kad se osuše, kudilja bi se nabijala u stupu. Inače, napravile bi djevojke sebi fine košulje i gaće od kudilje. Samo, žuljalo je, pa se ti češi. I lan smo sadili. On je bio nešto bolji od konoplje, nije žuljao. Lan bi se počupao i njegovo sjeme bi se tuklo, odstranili bi se ostatci i onda bi se pokiselio. Vlakno mu je bilo mekše i lakše za obrađivat od konoplje. Kad bi kudilju prele djevojke, dolazili su momci ašikovati. Djevojke bi na stupu nogama nabijale konoplju, stavili bi u to špicu od šljive da momci čuju gdje je prelo, nekad bi i pjevali da dođu. Ja sam svoga momka volila i udala sam se za njega, šest mjeseci smo ašikovali i nitko drugi nije prilazio. Svadbu nisam imala jer sam ja uskočila u brak, skoro pa me ukrao. Meni ćaća nije dao za njega, momak mi je bolovao od tuberkuloze. Moja majka je mlada umrla od tuberkuloze i otac se bojao da ću se razboliti i ja, bila sam njegova jedinica. Doista, tri dana manje od godine smo živili skupa i preminuo je. Kad sam se udavala sljedeći put, imala sam svadbu. Kad sam ja na svojoj svadbi išla s djeverušama, pjevala sam iza svega glasa. Išla sam na konju, bijelome, u narodnoj nošnji, u košulji i bijeloj čurdiji. Djeveruše su me pratile u konjskim kolima. Bacala se i jabuka priko kuće, ako pribaciš, imat ćeš novaca, a isto bi ljubila mlada prag. Strogo je

²⁷ Milan Bešlić, *nav. dj.*, str. 52.

pazila da prvo zakorači desnom nogom unutra, a prethodno bi se poškopila kuća. Svati su dolazili na konak. Noćili bi kod cure, a sutradan bi djeveruše i neženjeni momci išli konjskim kolima kod mlade. Cijelo selo se zvalo i svatko bi donio ponešto, većinom je to bila pita i kruh, pa bi se dijelile užine. Jedna bi siromašna žena hodala po kućama pa bi njoj dali brašna, masti, svašta bi njoj dobro došlo.“

8. Crkveno pučka baština

Dugotrajni vjerski običaji Hrvata svjedoče o njihovoj snažnoj i iskrenoj vjeri. Kroz stoljeća su pretrpjeli brojne represije, od kojih je ona turska bila najveća prijetnja istrebljenju katoličke vjere. Naime, hrvatski narod se uspio oduprijeti i sačuvao je svoju religiju i religijsku tradiciju.

8. 1. Božićni običaji

Dunja Rihtman Augustin o važnosti božićnih običaja govori u kontekstu njihove važnosti za etnologiju. Naime, autorica (1992:122) smatra kako se upravo u tim običajima otkrivaju pretkršćanski običaji koji nam prikazuju živu povijest.

O božićnim običajima saznala sam iz tri izvora. Prvo mi je o njima pričala moja baka Kata Batinić, rođena Šekerija, 1939. godine u Volarima: „Kad je bio Božić, uvijek bi se ribala kuća. Pod se jednom godišnje ribao temeljito. Tako je nama svećenik jedne godine došo, a krupan bio, Bože ti ga sačuvaj, zakoračio on u kuću, a pod moka, zima bila, sledio se. Nije reko ni „hvaljen Isus,“ a ispružio se koliko je dug i širok. Poručio nam je da ne ribamo više pod kad nam on dolazi. Poslije paljenja badnjaka slijedio je obred unošenja slame i njeno prosipanje po podu, kao znak da se u božićno vrijeme neće obavljat veći kućanski poslovi. Slama je u kući obično stala po tri dana, a pripisivalo joj se i plodonosno djelovanje. Ujedno postoji i virovanje da se slama prostire za sićanje na Isusovo rođenje u štalici. Badnjak uvijek prati i posni jelovnik, obitelji su sjedile i grijalo se oko komina, te pivale božićne pisme. Vrhunac večeri bdijanjanja je, kao i danas, bio odlazak na Sv. misu - ponoćku.“

Svoje uspomene sa mnom je podijelila i Marija Slipac, rođena u Voljicima, 1939.: „A ja sam ti ko mala najviše volila Božić od svih nas rođaka. Kad vidim ja danas svoje unuke kako se vesele, nekako mi probudi to sve ono veselje šta bi ja imala. Nas puno rođaka smo spavali u jednon krevetu, mi rođice rođacima pod nogama, a pokojni mater i ćaća u drugoj sobi, imali smo još kuhinju i balkon. Fala Bogu nismo imali puste posteljine, nego bi se mater u ledenim noćima dizala i jakne na nas bacala da bude toplije. Meni je to bilo najudobnije na svijetu, sad kad se sjetim, opet bi tako.

Baba bi popodne na Badnjicu zamisila kruh, a uz taj kruh si imo ko jedan maleni kolač. Onda kad bi ćaća dovuko blago u kuću, išli smo svi skupa kolačić životinjama podilit. Tu bi molili Boga svi skupa da donese zdravlja i da nam bude dobro ovo životinja od kojih živimo. Čim se digneš na Badnjicu, svi idu po drva u šumu, tribalo je materi skupit drva da nam ispeče uštipke. Dok ne bi uz vrh košaru napunili, nema priče, zadatak se trebo obaviti onako kako je traženo, bez prigovora. Kad bi se vratili, mater bi nam dala vruće varenike da se okripimo, grijali bi se sideć na tronošcima. Gledali bi mater ko u dragoga Boga dok je mjesila one uštipke, one koje sam jela samo onda i koje je samo ona raditi znala, Bog joj pokoj duši dao. Kad bi mater zasila i započela poso, ajme ti je, jer pravilo je bilo u našoj kući, dok zadnji ne zgotovi, nema ti dirat. Tako je općenito bilo, dođeš gladan iz brda, dok šerpa nije na stolu i svi za stolom okupljeni, da ti nije ni palo na pamet okusiti se.

Za Božić se sprema tradicionalno jelo keške. Pšenica se istripi, istuče, ima sprava stupa za to. Onda se osuši, digne na vitar. Onda se to kuva odvojeno od kokoši, onda se skupa to nalijeva kasnije i to je tradicionalna hrana za Božić.

A kad bi nam tako uštipke stavila, jedi dok drob ne zaboli, ko gladni vučići. Još ako bi bilo šećera u kući, posut mrvu, bilo bi ko da sam u raj. Ne znam ti ja opisati koja je to meni sreća bila, to je danas teško vama razumjeti. Nama je uštipak bio najdraži slatkiš.

Onda kasnije bi čekali starješinu kuće, ćaću, jer did nije živ bio, da nam donese badnjak. Palio se badnjak, unosilo se u kuću veliko hrastovo drvo, debelo i priložilo se preko vatre. Na tome bi se ukleso križ i na tome bi se križu zapalila svijeća i kad taj ostatak s križem se stavi pod gredu kod životinja, to je da Bog dade blagoslov životinjama.“

Kada govorimo o badnjaku, Marko Dragić (2016:161) navodi dvije vrste badnjaka. Jedna vrsta je grana hrasta (najčešće cera) ili ljeskova grana. Druga je vrsta truplo hrasta koje se kod kuće presječe na tri dijela, a na najdebljem dijelu ureže se križ. Sjećanje Marije Slipac otkriva kako je u Uskoplju običaj bio koristiti drugu navedenu vrstu.

Marija Slipac nastavila je: „A ćaća bi nam ušlo u kuću i reko nako vas smrznut i sretan: „Faljen Isus. Na dobro vam došla Badnja večer.“ Mi bi u glas odgovarali: „Vazda budi i s tobom zajedno.“ Ajme, sad sam se zasmijala, moram ti reć kako je jedan naš ovaj čovik imo zgodu kad je tako donosio u kuću badnjak. Reko on djeci svojoj, a nije ženu jadan imo, umrla, da kad ko uđe u kuću, djeca na sve odgovore: „I s tobom zajedno.“ I ulazi on tako, nosi granu veliku i zapne mu za onaj štok od vrata, a on onako ljut grani govori: „Đavo te uzo,“ a ona djeca u glas iz kuće: „I s tobom zajedno.“

E, da se vratim sad ja na svoju priču. Onda bi mater i ćaća po podu posuli slamu i nju bi stavili čega smo imali. Nekad malo jabuka, šljiva, ako je došo stric iz Njemačke i bombona. E, onda je bio harakiri, nas šest bi se bacilo u slamu i ko će više skupit.

Onda bi ćaća zapalio badnjake, al njegov je uvijek bio deblji kraj. Onda bi posjedali oko vatre u dimnoj kužini, a ćaća bi stavio prasetine, a Bože mili što je to mirišilo. Sjedili, pjevali Božićne pjesme, a meso miriši skupa s kiselim kupusom.

A kad bi na ponoćku trebalo, već nam je bila spremna roba za crkvu, imali smo tako jednu finu prioblaku ili nošnju što bi obukli nediljom i blagdanima na mise. Baba bi nama ženskicama splela kose da budu najfinije od svih curica u selu, još je ukasila nekom vrpcom, a mi onako sretne skači i okreći se u krug da se aljina vrti. Onda naša cijela familija pomalo na noge do ckrve, putem bi pokupili ostale seljane naše pa bi išla vesela povorka.

Don Ivan i Jakov, naši svećenici, okitili bi ono malo crkvice. Kad bi se vraćali s mise išli smo trkom naglavačke, jer bi mater obećala dat ono suvog mesa. Ćaća bi prvo sebi nasjeko. Kad bi svi pojeli, izrezo bi se mali trokut iz srijede kruva i umočio u vino. Time bi se svića utrnula i vjerovalo se kuda dim svijeće ode da će tu zemlja dobro rodit. Eto to ti je od Badnjaka i mene, vidiš mala moja kako cijenet treba šta sve imaš. Od srca se veseli našim lipim velikim blagdanima...“

Profesor Rade Kvesić, rođen u Širokom Brijegu, 1943. godine, a odrastao u Voljicima, ispričao mi je o solidarnosti među dvjema religijama kada je u pitanju Božić, odnosno Bajram: „Uvijek se radilo u našim selima. Kad je Bajram, katoličke kuće su se lomile od pečenja i slavlja. Za Bajram, oni kolju ovna. Trećinu moraju dat siromasima, trećinu susjedima, a trećinu sebi ostavljaju. Svake godine poklone nama mesa. Kad je Božić, dođu nama u goste muslimanske kuće. Mi ovdje imamo Nevenku, Katu, Josipu, a više mojoj Ivki dođe Fatima, nego njih tri stotinu puta otkad je moja Ivka obolila! Eto što je suživot, odnosno život dviju religija. Muž Fatimin jednom prolazio, a Ivka ležala, on jadan odmah na vrata, prepao se da je

pala. Kad je moj brat poginuo, Fatima je prva došla na žalost, a i mi smo njima išli izraziti sućut, nema tu predrasuda.“

8. 2. Sveto trodnevlje

Ivka Batinić opisala je običaje u velikom tjednu: „Na Veliki četvrtak kuvalo se kod nas zelje, koprive bi se brale i kuvale. Na Veliki petak isto se post poštovala strogo i živjeli bi o zelju. Nije nama ćaća dao ni pšenice, ni ječma, samo zelje. Išle mi žene po noći po meso jer prije ponoća ćaća nije dao primisirat. Moja Marica bila malena, samu bi je jadnu u krevetu ostavila, pa išla po to. Za Usrks se pravila jajača za ručak, kuhala su se jaja kao i sada, ali posebna je bila jajača, to je bila kao pita sirnica, ali bi se u kiselo mlijeko umješala i jaja. Varenika je vareno slatko mlijeko, ali i svježe pomuženo mlijeko smo zvali varenika. U nekim krajevima je to isključivo vareno mlijeko. Hranu je bilo grijeh bacati, stavila bi se u tlak. Tlak je otpad, u Dalmaciji spirine, tu se skupljaju ostatci hrane, jer je grijeh bacati, nahranile bi se životinjice. Tradicionalni kolači za Uskrs bili su oni babini kolači (žuti kolač). Rukama bi to mutili, nije bilo miksera, sastojci su bili jaja i brašno. Često se to radilo i kad bi u vojsku muškarci pođi. Gurabija se isto radila, mišalo se brašno, mast i šećer, niko sritniji od dice kad bi se pripravilo toga. Također, djeca su obilazila kuće i darivali smo ih jajima. Na naša vrata često su kucala i muslimanska djeca. Za mene je to predivna uspomena jer svjedoči o jedinstvu u kojem smo svi ljudi od krvi i mesa, bez obzira na vjeroispovijest.“ Jasna Čapo Žmegač (1997:164) navodi kako se pri darivanju uskršnjim jajima upoznaju društvene veze i odnosi kojima se u nekoj zajednici pridaje pozornost. Upravo je na ovim područjima u centru bila međureligijska solidarnost i prijateljstvo.

„Molile su se ove molitve: Puče moj, što učinih tebi ili u čemu, ožalostih tebe? Odgovori meni! Ja radi tebe bičevima udarih Egipat s prvorođencima njegovim, a ti mene predade, da me bičuju. Puče moj... Ja izvedoh tebe iz Egipta potopivši Faraona u more Crveno, a ti mene predade glavarima svećeničkim. Puče moj... Ja pred tobom otvorih more, a ti otvori kopljem bok moj. Puče moj... Ja pred tobom idoh u stup oblaka, a ti mene odvede u sudnicu Pilata. Puče moj... Ja hranih tebe u pustini manom, a ti mene udari zaušnicama i bičevima. Puče moj... Ja tebe napojih vodom spasenja iz stijene, a ti mene napoji žući i octom. Puče moj... Ja radi tebe potukoh kraljeve kananejske, a ti si tukao trstiku glavu moju. Puče moj... Ja dadoh tebi žezlo

kraljevsko, a ti dade glavi mojoj krvavi vijenac. Puče moj... Ja uzvisih tebe velikom moći, a ti mene objesi na drvo križa. Puče moj...

Također, izrecitirat ću ti ovu: Zborna molitva: Bože Oče, poslao si na svijet svoga Sina, Riječ istine, i Duha posvetitelja da ljudima objaviš tajnu svog života. Udijeli nam da ispovjedimo pravu vjeru, priznajemo slavno i vječno Trojstvo te se klanjamo Tebi svemogućem i jedinom Bogu. Po Gospodinu.

Krunica Presvetom Trojstvu: Na križ se moli vjerovanje. Na veliko zrno se moli: "Slava Ocu koji me je stvorio, slava Sinu koji me je otkupio, slava Duhu koji me je posvetio." Na mala zrna se moli: "Presveto Trojstvo, Trojedni Bože, koga prizivljemo blagoslovi nas svojom snagom i oslobodi od svakog zla duše i tijela."

8. 3. Misa na groblju

Ivka Batinić nastavila je o misi na groblju: „Misa na groblju još je jedan običaj. U Dalmaciji imate blagoslov polja, a ovdje se škropi groblje na četiri strane svijeta kad je proljetna misa. Govori se protiv kuge, gladi i zla vremena. Za užinu bi se spremila domaća tjestenina i graha. Kuha se meso i crveni luk, a sprema se i pogača potkriža. Ona se reže, odnosno križa na dijelove i dijeli prolaznicima, odatle joj naziv. Pravila se i domaća tjestenina, što mi nazivamo omać. Ona je tanja od kupovne jer se sasušila zbog jaja.“

8. 4. Sveti Petar i Pavao

Kata Batinić pričala mi je o slavlju Petra i Pavla: „Sveti Petar i Pavao slave se kao zaštitnici Vilić Polja. Slave se dvadeset deveti šestog i tamošnja crkva je bila jedina crkva koja se gradila za vrijeme rata. Bude misa, zovu se prijatelji na užinu, bude trideset ljudi na ručku. Ponijeli bi nekad na ledinu ispred crkve pitu, netko žuti kolač, netko janjetine, ja s devetero dječice bi išla, a noć prije sam spremala jelo, ko će uz njih malene i brojne imat vrimenta pripremat. Misa je u jedanaest sati, pa se igra kolo i pjeva se, a potom je na redu ručak s prijateljima, kumovima, rodbinom. Priprema se danima za ove naše svece.“

9. Suživot dviju kultura

Rade Kvesić argumentirao je tvrdnje suprotne onima o neskladu i neprijateljstvu među religijama na prostorima Uskoplja: „Katolici su poprimili brojne običaje muslimana. Nakon dva stoljeća turske vladavine, došlo je do obrnutog procesa, iz svih pasivnih krajeva gdje se rađalo puno djece, a malo žita, došlo je do seobe u uskopaljski kraj. Većinom su služili kao kmetovska jeftina radna snaga. Dolazili su kod begova Gavranovića, Sulejmanpašića. Došao je tako moj prijatelj Ante bosonog sa šestero djece jednom od tih begova. Bio je smješten u jednu malu nastambu, kolibicu. Zbog svoje skromnosti, beg mu je poklonio stoke i rekao da će mu vratiti preko mladunčadi. U novije vrijeme nije bilo ni traga pričama o progonstvu, silovanjima i ostalim muslimanskim zločinima. Naime, mnogi miješaju pojmove Turčin i musliman. Ja, kad sam bio drugi, treći razred gimnazije i kad sam ocu rekao daj mi mlijeka, šamar sam fasovao. Uzbunio se da njemu ne treba gospodski jezik, misleći na ijekavski govor koji se priča osamdesetak metara zračne linije odavde, iza planine Vranice. A muslimanka Jasmina, moja školska prijateljica, točnije kriptokršćanka, potajno je slala novac da se plaća misa. Kriptokršćani uspijevali su se prekrivati tako što su nadijevali muslimanska imena, a kada bi se zatvorila vrata kuće, molili su Očenaš. Žene moje generacije sve su se tetovirale. Nije o tome pisano, ali to je bio znak raspoznavanja da si katolik. Ja posjedujem pet kronika franjevačkih koje daju natuknicu o ovoj informaciji.

Nošnja se strogo razlikovala. Ima slučajeva da su naše stare žene u gradu nosile dimije, baš kao i muslimanke. Suknja i haljina koja leprša smatrala se nemoralnom. Za razliku od muslimanki, katolkinje su morale nositi crne dimije. Platno za te dimije kupovalo se kod gradskih žena, a seljanke su sebi same tkale indijskom konopljom. Napravilo bi se močilo, velika lokva vode, a u njoj bi se biljka kiselila. Kompliciran je taj proces, djevojačke ruke su zbog te kudilje bile jako izranjavanje, kudilja je jako gruba. Dizale su se ujutro u četiri iza ponoći na uranak, prelo i tkalo se, nisu smjele spavati do svanuća. Svaka kuća koja je do sebe držala imala je tkalački stan. Definicija bogatstva bila je količina lanjskog žita dok dođe novo. Moja supruga glasila je kao pripadnica jedne od najbogatijih kuća u selu. Jedne godine presušio je njezinoj obitelji ječam pa su se puno namučili. A blago onoj koja je nosila epitet miraska! Ta je bez obzira na stas mogla birati. Dva su uvjeta bila da bi ona glasila miraska. Morala je biti jedinica. Miraska je ako ima i brata, ali tada je bila polumiraska, jer je morala dijeliti s bratom. U čemu je bio problem? Kćer je imala pravo imati pola imetka, ali uvijek se pokušavalo okrenuti sve u korist sina. To se zvalo običajno pravo. Žene su u crkvi morale biti pokriveno, a muškarci

su morali skidati kapu za misom. Pletenice su bile obavezne. Moja supruga je odsjekla pletenice, to je bio skandal. Rodica ju je nazvala izdajicom vjere i običaja, izdajicom svoje majke. To je bilo toliko ružno i strašno da je cijelo selo o njoj pričalo kao o rugobi. Toliko su bile važne pletenice.

Moja obitelj bila je jako siromašna dok sam bio malen dječak. Sjećam se godine strahovite suše. Kad sam imao dvanaest godina, dala mi je majka mišinu, koja je mogla biti ovčja ili kozja i pošalje me susjedu muslimanu. Kaže mi da otiđem u drugo selo i zamolim deset kilograma ječma. Ja znam da u Ređe ima i da će ti dat. Ja sam došao i predstavio se, rekao da ćemo sljedeću subotu moja obitelj i ja vratiti ili novcem ili ječmom. Ređo mi je dao deset kila ječma u moju mišinu rekavši da ćemo lako za dug. Ja sam preko brda s deset kila došao majci, ali sljedeću subotu ni vratiti ni platiti. Nema pribijene pare, a otac tuberkulozni bolesnik. Ja sam se zaputio s praznom mišinom koja škripi na dvadeset metara. Moja prva rečenica bila je da se nešto podavilo, što znači da ne ide po planu. Rekao sam da ćemo vratiti dug, a Ređo mi je na to rekao da sam lažljivo derle i dao mi lagani šamar. Ja sav sretan došao majci kući i rekao joj da ništa ne dugujemo Ređi, a potom sam dobio još jedan šamar, a majka je uzviknula: „Ah, jadna ja, ti si Aliji otišao!“ Nisam ja Aliji otišao, nego je Ređo bio dobar čovjek i prekrižio je dug, uvrijedio bi se kad bi od sirotinje dugove uzimao. Toliko je bratstvo katolika i muslimana bilo živo. Gimnazija koju sam polazio nazivala se ustaškom gimnazijom. Od dvadeset sedam profesora, dvadeset tri su bila Hrvata, a samo četiri njih pravoslavci i muslimani. Direktor gimnazije bio je Hrvat i počastio bi dobrog Ređu teletinom za njegova dobra djela.

Ja kao gimnazijalac osam sam godina pješao 14 kilometara do škole sa svojom majkom. Pred njom nisam smio reći dobar dan, muslimane sam pozdravljao s pozdravom „hvaljen Isus.“ Musliman bi mi odgovorio: „Sinko, niti ti ga hvalim, niti ti ga kudim.“

Kad bi komunisti sreli muslimanke, poderali bi joj odjeću s ruku i lica, a ona plače i urliče, sve odjekiva, kraj svijeta je bio da je vidi takozvani vlah, pravoslavac. Ako bi ih dotakli silom, one su u rijeku skakale. Djevojke od dvadeset godina od sramote skakale u Vrbas, u plimu. To je posvjedočena istina.“

10. Narodna nošnja

O bogatoj folklornoj tradiciji Uskoplja svjedoči i narodna nošnja koja se stoljećima ne mijenja. Čak i danas je moguće kupiti izvornu nošnju od konoplje, spravljenju na tkalačkom stanu.

10. 1. Ženska narodna nošnja

Marija Slipac opisala mi je nošnju: „Kosa se iščešlja i napravi se razdjeljak te se splete u pletenice. Pri dnu pletenice se uplete gajtan i kosa se omota oko glave. U pletenicu se može uplesti i bijela kapa od vrbova drveta. Stavlja se i tkana vezom krpa bošća (počalica). Obručac i bošću nose udane žene i mlade djevojke za udaju. Kasnije dolazi nova moda i starije žene na glavi nose crne vunene pamre ukrašene resama ili bijele lanene krpe protkane crvenim pamukom. Curama se kupovao sukneni ili svileni rubac ukrašen ružama kao motivom.

Imam ja košulju izvedenu kudiljom od pamuka. Jednu sam dala u muzej, a drugu sam ostavila sebi. Kad sam posijala kudilju, susjedine kokoši mi navalile na nju. Ja posula otrova i pokrepale joj kokoši. Ona se na mene naljutila, a nikad nisam s nikim bila u zavadi do tada. Prvo idu gaćice, a potom potkošulja. Onda ide košulja koja je zapravo bijela haljina do poda. Na košulju se stavlja jelek. Preko toga se stavlja pregača ili kecelja. Umjesto jeleka netko obuče sojku ili ežder. To izgleda kao pojas, široko je i metalno. Zlatna je bila sojka, a ežder je bio sa perlama. To su imale cure koje su bile bogate, ja to nisam imala. Zimi se nosila čurdija, bila je sukneni i opasana pregačom. Čurdija je bila crna, pravljenju od sukna po mjeri, a pregača je crvena i pravljenju od istog materijala kao čurdija. Potom je išla enterija ili jakna. Umjesto marame su se stavljale pamre. Dolje se oblače terluci, a preko njih pravljeni opanci. Djevojačka nošnja se razlikuje po košulji kojoj su nidra ukrašena vezenom, ručno izrađenom čipkom. Vrat se ukrašavao i strukom od dukata. Na nogama su opanci sa tablom od kože, odozgor ispleteni finim bijelim koncem (danas se taban opanka uzme od batinog gumenog opanka jer ne propušta vodu). Danas ova nošnja košta tisuću maraka.“

10. 2. Muška narodna nošnja

Marija Slipac pokazala mi je te opisala i mušku narodnu nošnju: „Stariji muškarci glavu pokrivaju crnim fesom, a mlađi crnom pletenom kapom oko koje se može omotati crvena poša, odnosno crveni šal. Oblače bijelu košulju tkanu od tanko predenog pamuka ili lana, a košulja ima veliki prorez. Rukavi su uski i prikače se pucom, no mogu biti i široki s čipkastim obrubom. Pod vratom na košulji može biti i nekakav vez. Stariji muškarci na košulji nose prisumit, a mlađi jelek od sukna. Umjesto jeleka poneki nose fermen ukrašen vezom. Oko pasa stariji nose crveni pas od vune. Gaće se nose ispod šarvala zimi, a ljeti kao gornji odjevni predmet. Obično su izrađene od kudilje. Jednostavnog su kroja i njihov prošireni dio naziva se tur. Tur omogućava lakše kretanje. Razlikovale su se misne i nosne gaće. Gornji dio gaća stegnut je svitnjakom, odnosno uzicom oko pojasa. Čakšire se nose kao zimska odjeća od vune i sežu do poda. Umjesto njih mogu se nositi i šarvale od crne vune koje su ukrašene crvenim koncem i križićima na obrubu. Šarvale su ljetna odjeća i dosežu ispod koljena. Dio noge od šarvala do čarapa pokriva se tozlucima od uvaljanog sukna. Tozluci mogu biti crni ili crveni te se kopčaju kopčama oko noge. Na noge se obuvaju vunene čarape zvane rudaši, a ako su sive ili crne boje, nazivaju se bozavci. Opanci se prave od goveđe kože. Kljun im je malčice uzdignut. One su podložene obojcima koji se mogu mijenjati i prati.“

11. Lokaliteti

Povijesna istraživanja pokazala su da Uskoplje datira tisućljećima unazad, a o tome svjedoče upravo brojni povijesni lokaliteti zanimljivi arheolozima, od kojih su najpoznatiji stećci.

11. 1. Stećci

U Uskoplju se nalazi velik broj stećaka koji su većinom stradali tijekom osmanske i austro-ugarske okupacije. Nastali su u srednjovjekovnom dobu. Takvi su najčešće pločastog i amorfno tipa, dok je manji broj sandučastih. Ukrašen je također malen broj, a samo jedan stećak na sebi sadrži natpis. Od ukrasnih motiva najčešći je polumjesec, a potom križ i rozeta. Ostali motivi su motivi lova, plesa, jabuke, pletera, ljiljana, ruku itd. Imala sam priliku obići stećke na području Voljica. Tu su srednjovjekovna pokapanja registrirana na tri lokaliteta, i to

na Gaju, Liku i Zgonima. U Gaju se sačuvalo dvadeset visokosandučastih stećaka. Na Luci ih je sedam, a na Zgonima se nalaze dva sandučasta manja nadgrobnika. U Voljicima su očuvani i ostatci srednjovjekovnih groblja na Selišću i Makljenu. Na Selišću se nalazi jedan sljemenjak i dva sandučasta nadgrobnika, od čega su urešeni sljemenjak i jedan sanduk. Sljemenjak sadrži savijenu liniju i trolisteve. Sandučasti nadgrobnik ukrašen je križem, rozetom i polumjesecom. Najpoznatiji nadgrobnik u Uskoplju jest sljemenjak Radojice Bilića na kojem je dijak Veseoko Kukulamović bosančicom uklesao natpis.²⁸

11. 2. Srednjovjekovne građevine

Iz srednjeg vijeka datiraju utvrde, od kojih je poznata Susid. Vjeruje se da su ga izgradili lokalni feudanci, o čemu svjedoče nadgrobne ploče na jednom katoličkom groblju u blizini Uskoplja. U Gornjem Vakufu nalazile su se tri aginske kule. Gafića kula, na dva kata, potom Kovačevića kula s dva kata i prizemljem te Hadžijahića kula, uz lijevu obalu Vrbasa, koja je bila prva srušena. Na području Uskoplja su po turskom računanju vremena mjerile vrijeme tri sahat-kule u Pruscu, Donjem Vakufu i Gornjem Vakufu. Kula u Pruscu imala je dvostruki krov s međuprostorom za odjek zvona. Sat je bio bez kazaljki, a u računanju se oslanjalo na otkucaje. Zvono s kule bilo je skinuto s katoličke ckrve. Hanovi i karavansijari su bili građeni uz glavne osmanlijske putove, a služili su za prihvaćanje i prenočište putnika i ostalih prolaznika. U nekima se nudila hrana i kava, a u nekima se i trgovalo. Nastajali su u različita vremena. U blizini Uskoplja nazali se stara gradina kraj potoka Poričnice. Na lijevoj obali uzdiže se brežuljak, za koji narod vjeruje da je obrubljen i poravnat ljudskom rukom. Nalaze se tu i stare zidine za koje se vjeruje da su ostatci starinskog grada. Izdižu se uz gradinu humci i stare, mahovinom obrasle grobnice. Stari su vjerovali da je tu bio veliki grad, s puno kuća, ali su ga razrušili Rimljani.²⁹

²⁸ Ante Škegro, Uskoplje, 1996, Hrvatska uzdanica, str. 68

²⁹ Ante Škegro, Uskoplje, 1996, Hrvatska uzdanica, str. 106., 11.

11. 3. Zelene površine

Kada govorimo o ovoj temi, Uskoplje je bogato zelenim površinama koje se prostiru na raznim područjima. Od tih površina mi je Ivka Batinić spomenula dvije njive čijim nazivima zna etimološko značenje. Prva od tih je njiva Dječja u Vilić Polju. „Nekada je to bila samo zapuštena šuma. Onda je na sastanku učitelja odlučeno da se djeca uključe u uređivanje okoliša i prirodnih bogatstava. Odnosilo se to na učenike u dobi od deset do dvanaest godina. Dječaci su tako u tri vesela dana kopali rupe, a djevojčice stavljale sjeme i niknuo je prekrasan vrt. Druga je njiva Ružica.

Zanimljivu i smiješnu priču nosi Gudanova njivica. Dva su kuma klala svinje, osušili meso, ali mesa je brzo nestalo. Sljedeće godine, bila je lošija situacija i imali su samo jednu svinju. Dosjeti se jedan od njih nečemu, zakolju svinju i krenu u polje s traktorom. Naiđe mali Stipo i upita ih što rade. Odgovori mu jedan od kumova, evo sijemo meso, da nam proklije lipog mesa, neće li nas Bog pogledat.“³⁰

11. 4. Rudnik iz doba Rimljana

U mjestu Maškara, iz rudače sinjavac dobiva se živa. Rudača se najprije melje u za to predviđenim strojevima. Potom prah ulazi u ugrijane peći iz kojih živa isparava kroz cijevi i taloži se u posudi s vodom. Budući da je živa teža od vode, ona se nataloži na dnu. Vađenjem rudače, naiđe se na brojne starinske posude i oruđe, kao što su lonci i čekići od kamena. Priča se da potječe iz rimskog doba te da su i Rimljani sami kopali rudaču.³¹

12. Nekadašnja zabava

Marija Slipac opisala mi je što je za nju značila zabava u mladosti: „A zabava ti je bila skroz treća definicija od ovog šta je danas. Danas je zabava izać u klubove, igrat igrice po pustoj

³⁰ Ivka Batinić, Vilić Polje, 1945.

³¹ Milan Bešlić, *nav. dj.*, str. 16.

tehnologiji. Mi nismo imali, zato smo tribali bit maštoviti. Tako smo na blagdane igrali potkove, bacanje kamena s ramena, bacanje na ruku, potezanja konopa, klipe... Kod bacanja na ruku mogao si se nadmetat il sideći il stoječke, kako se odabere. Imala su, naravno, pravila, nisi smio pomicat lakat i trup, ako si sideći igro. Kod potezanja konopa bile bi dvije ekipe po deset ljudi i igralo se na dvije dobivene. Onda, kod potezanja klipa dva momka bi se oduprli tabanima jedan od drugog i stavili ruke na klip koji je moro bit suva grana. Jači bi podigo drugog na noge, nekad bi ga pribacio i priko sebe, onda je to sramota za ovog drugog. Kod bacanja kamena s ramena, kamen je moro bit težak najmanje četiri ipo kila, di ćeš lakši, kršni su naši momci. Natjecalo se ko će ga dalje bacit, ali bitno je da ga pravilno, s ramena baciš, kako naziv kaže. Kod bacanja potkove, potkova se nabacuje na štap sa sedam, osam metara udaljenosti i mora ostati oslonjena o štap. Igrali smo većinom na prstena. Svi bi se okupili i poredali čarape okolo. Prsten bi se sakrio ispod čarape i tko ga nađe, onda on sakriva taj prsten. Isto tako igrala se igra zalog, tko nađe neki predmet, ucijeni gubitnika, zada mu zadatak, primjerice da otrči tri puta oko kuće. Pita se šta da radi ovaj zalog i onda se zada izazov.“

12. 1. Bosanski sokolari

Važno je spomenuti bosanske sokolare koji su živjeli u srednjem vijeku, a o njima slušamo i danas. Naime, popularan običaj među plemstvom bio je lov sa sokolima. Uz pomoć sokola, uglavnom su lovili prepelice i jarebice. Lovu se mogao naučiti samo mladi sokolić, star otprilike godinu dana i tek naučen letjeti. Prije svake vježbe sokolića bi izgladnjivali. Takovog bi ga postavili na stalak koji se pomicao i uznemiravao ga. Za nogu bi mu privezali dugu kožnu udicu, a drugi kraj je držao lovac u svojoj ruci. Na tu ruku sletio bi i sam sokol. Lovac je nosio rukavice jer bi ga sokol ozlijedio svojim oštrim kandžama. Prvo se pred sokolića bacalo komad mesa, a čim bi sokolić poletio i uhvatio ga, trgnuo bi ga lovac sebi. Sokolića se uvježbavalo dok se sam ne bi počeo vraćati lovcu na ruku. Sokolari su se nazivali dogandžije, ali prema vrsti ptica koje su obučavali, nazivali su se šahindžije, ako uče sokole, atmandžije, ako se služe kobcem te čakirdžije, ako im je pomagač bio bijeli jastreb. Dogandžija su bile dvije kategorije: viši su uživali prihode, a niži baštine na području šuma. Svim dogandžijama bili su potčinjeni juvadžije ili gnjezdari te javrudžije. Prvi su po šumama tražili gnijezda s jajima te ih čuvali dok

se ne bi izlegla, a drugi su se brinuli za izlegle ptiće. Ovaj hobi ispisao je tradiciju i povijest srednjeg vijeka područja Uskoplja, ali i cijele Bosne i Hercegovine.³²

13. Pokladni običaji

Marija Slipac opisala je pokladne običaje: „Za mačkare se pravio kupus i sarma, ako bi bilo mesa, a izribala bi se i soba da miriši kuća kad se otvore vrata mačkarama. Momci su bili najhrabriji kad su bili namačkarani pa bi se tada dodvoravali curama. Obukla bi većina od ovna kožu, nabili bi rogove i zvonili preko sela izmrčeni po licu. Tada su se dijelila jaja, a danas ako im daš jaje, razbiju ti ga o fasadu. Ja jednom sjedila, prela kudilju, bila trudna i došle mačkare. Ja skočila iza svekra, bojala se. To su došle adžije na pokladni utorak.“ Marko Dragić (2013:163) navodi kako bi se adžije znale strašno namaškariti i izgledati jako opasno, dominantno, biti u crnom, s rogovima i repovima.

Kad bi žena zakuvala krov i otvorila ga, virovalo se da će poteć krv. Zato se na poklade nije smjelo puno radit. Na taj dan svi su bili posebice praznovjerni. Praznovjernost je naroda formirala i neke zakonitosti. Noću na poklade ne valja zviždati. Ne valja se odazivati ako se nekome pričinja da ga netko u noći doziva. Ne smije se hodati po mrvama jer se može oboljeti od tolikog grijeha. Odrezane nokte treba se staviti na prag kuće jer to donosi sreću. Djeca ne smiju ubiti žabe jer će im umrijeti majka. Ukradeno jaje će dotični nositi na leđima u sljedećem svijetu. Ako kokoš zapjeva, netko od ukućana će umrijeti. Ako netko oboli, vjeruje se da je prekršio neki od ovih zakona. Liječilo se narodnom medicinom. Oboljeli svijet liječi se raznim travama. Osušeno lišće ostavi se preko noći u vodi te se gorka voda piju zbog unutrašnjih bolesti. Kuhani crveni luk privijaju na čireve, kriške od krumpira protiv glavobolje te bijeli luk protiv bjesnoće. Također, vjerovalo se da bubamare donose sreću. Ako bubamara sleti na bolesnika vjeruje se da će nastupiti ozdravljenje.³³

³² Ćiro Truhelka, Studije o podrijetlu, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1941., str. 58

³³ Marko Dragić, Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka, Ethnologica Dalmatica, Split, 2014., str. 116.

14. Zaključak

Ovaj završni rad napisan je u svrhu boljeg upoznavanja s općinom Uskoplje o kojoj, nažalost, zbog burne povijesti, ne postoje brojni zapisi. Čitatelje se osvijestilo o bogatstvu tradicije bosanskih Hrvata, koja je nešto manje zastupljena od tradicije unutar geografsko-političkih granica Republike Hrvatske. Unatoč neprilikama, pokazalo se da je duh općine zaživio, i to zahvaljujući običajima koji su pomno čuvani u srcima mještana i prenošeni usmenim putem s koljena na koljeno. Rad potiče čitatelje na daljnje ispitivanje starine i svijest o vrijednosti folklorne baštine.

Uvodni dio rada opisao je nedaće koje su snašle Uskoplje, a razrada je dokazala da se općina othrvala zaboravu te da baštini bogatu etnološku zbirku. Razni kazivači razotkrili su autohtonu lirsku i epsku liriku koja je zaživjela do danas. Opisani su i brojni katolički običaji i obredi koji opstaju i isprepliću se paralelno s islamskom i pravoslavnom tradicijom.

Zbog načina života kojim danas živimo, nedostupnosti opisa običaja i obreda u elektronskim zapisima i sličnih razloga, zapisi iz ovoga rada, kao i cjelokupna usmena baština, mogu nam se doimati strano. Kako bi starina zaživjela, potrebno ju je njegovati i aktualizirati. “Ako izumru običaji, izumrijet će i narod.” – jedna je od mnogobrojnih narodnih poslovice koje naglašavaju vrijednost očuvanja običaja i usmene književnosti te njezinog prenošenja na potomke.

Izvori

Popis kazivača

Marija Trbara, rođena Slipac, Voljice, 1939.

Rade Kvesić, Široki Brijeg, 1943.

Kata Batinić, rođena Šekerija, Volari, 1939.

Ivka Koparan, rođena Batinić, Vilić Polje, 1945.

Literatura

1. Botica, Stipe, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
2. Bešlić, Milan, *Bugojno i okolina*, Hrvatska uzdanica, Uskoplje, 1999.
3. Čapo-Žmegač, Jasna, *Hrvatski uskrсни običaji, Korizmeno-uskrсни običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća, pučka pobožnost, zajednica*. Golden marketing, Zagreb 1997.
4. Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017.
5. Dragić, Marko, *Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu*, Croatica et Slavica Iadertina, 11 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2016, 149-179.
6. Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split 2015., str. 155-183.
7. Dragić, Marko, *Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka*, Ethnologica Dalmatica, Vol. 21, No. 1, Split, 2014., str. 103.-123.
8. Dragić, Marko, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 8/1, Zadar, 2013., str. 155-188.
9. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
10. Dragić, Marko, *Duša tilu besidila, (Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine)*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1997.
11. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006.
12. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005.
13. Dragić, Marko, *Tuj tunja, tu jabuka: hrvatske lirske narodne pjesme iz Rame*, Mala nakladna kuća Sveti Jure, Baška Voda, 1995.
14. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, Uvod u književnost, IV. Poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
15. *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1, napisale Maja Bošković – Stulli i Divna Zečević, Liber, Mladost, Zagreb, 1978.
16. *Usmene lirske pjesme*, prir. Stipe Botica, Matica Hrvatska, Zagreb, 1996.

17. *Usmene epske pjesme I*, prir. Davor Dukić, Matica Hrvatska, Zagreb, 2004.
18. Rihtman-Auguštin, Dunja, *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb 1995.
19. Škegro, Ante, *Uskoplje*, Hrvatska uzdanica, 1996.
20. Truhelka, Ćiro, *Studije o podrijetlu*, Matica hrvatska, Zagreb, 1941.
21. *Zbornik radova s Okruglog stola održanog 9. veljače 2002. godine*, Hrvati Uskoplja, Hrvatska uzdanica Uskoplje, Uskoplje, 2005.
22. Žanić, Ivo, *Prevarena povijest*, Durieux, 1998.

Sažetak

Uskoplje je općina smještena u županiji Središnja Bosna u Bosni i Hercegovini. Mjesto je smješteno uz tok rijeke Vrbas u Skopaljskoj dolini, a okruženo je planinama Vranicom i Radušom. Kada govorimo o Uskoplju, valja imati na umu da se radi o mjestu koje je pretrpjelo brojna stradanja te su različiti spisi o toj općini izgubljeni. Ovdje se nameće važnost usmene književnosti koja je vjerni zaštitnik duge povijesti općine Uskoplje. Od usmenih lirskih i epskih pjesama pa sve do legenda i predaja pruža se širok i kvalitetan raspon informacija koje pomažu upoznati povijest općine. Uz to je važna i crkveno-pučka baština koja se odlikuje tolerancijom i dobrim međuljudskim odnosima triju dominantnih religija područja – katoličke, pravoslavne te islamske vjere. Uskoplje se može pohvaliti i bogatom folklornom tradicijom gdje se ističe sjajna nošnja koju i danas mnogi ponosno oblače. Ona seže iz povijesnih vremena, a općina Uskoplje i okolica mogu se pohvaliti bogatom poviješću jer se tragovi naseljenosti bilježe čak iz bakrenog doba.

Ključne riječi: Uskoplje, tradicijska kultura, usmena književnost, običaji, narodna nošnja.

Ethnological context of Croatian oral literary heritage in Uskoplje and its surrounding area

Summary

Uskoplje is the community situated in the county Središnja Bosna in the state of Bosnia and Herzegovina. The place is located along the stream of the river Vrbas in the Skopaljska valley and it is surrounded by the mountains Vranica and Raduša. When we discuss about Uskoplje, it is important to bear in mind that we discuss the place which has gone through a lot of sufferings and various scriptures about Uskoplje are lost. What is important here is the folk literature which is the loyal guardian of Uskoplje. From oral lyric and epic poems to legends and myths rises a wide and quality range of information which helps in getting to know the place better. Along with that, what is important is church-folk heritage which is special for its tolerance and good human relationships among the three dominant religions of the place – Catholic, Orthodox and Islamic religion. Uskoplje is also special for its rich folklore tradition where one notices beautiful folk costume which is worn by many, even today. It dates from the

historical times and Uskoplje and its surrounding can be proud of the rich history as the traces of population are recorded in the Copper age.

Key words: Uskoplje, tradition culture, folk literature, costumes, folk costume